

A MAGYAR NEMESI FÖLKELÉS HARCZBALÉPÉSE

II. FRIGYES ELLEN 1744-BEN.

ELSŐ KÖZLEMÉNY.

Mily nagy az ellentét amaz óvatos, számító, a diplomáciai tárgyalások egész sorozata által támogatott eljárás között, mellyel Frigyes második háborúját bevezette s ama rögtönzött, előkészítetlen s így biztosítatlan föllépés közt, mellyel fényes hadjáratainak elsejét megkezdte! ¹⁾

II. Frigyes az 1743-ik év folyamán — bár kellő siker nélkül — de állandóan arra törekedett, hogy a német birodalomban a *katonai* vezetést, mely előbb-utóbb a politikai elsőséget is maga után vonja vala, magához ragadja. A «német birodalmi hadak örökös fővezére» czímet, melyet VII. Károlytól kért, nem bírta elnyerni.²⁾ Poroszország emelkedésének órája még nem ütött. Miután tehát a fensőséget a német birodalomban vetélytársa, Ausztria fölött ily módon kivívni nem tudta, s nem is remélhette, ő, a porosz király, a német választó fejedelem, ismét Franciaországgal — bár Fleury tábornok magát a boroszlói békében Poroszország által rászedetttnak tartotta — és az ugyanazon békében szintén mellőzött Wittelsbach-házbeli német császárral kezdett tárgyalásokat.

E tárgyalások eredménye az 1744 május havában megkötött porosz-francia szövetség, s az ugyanakkor létrejött «frank-

¹⁾ *Koser* R. Nagy Frigyes, I. 222. (Bibl. deutscher Geschichte, Zwiedinek-Südenhorst.) Lásd még: *Arneht*, Mária Terézia II. 401.

²⁾ U. o. 209.

furti unio» volt. Ez utóbbi, mely VII. Károly császárral, a pfalzi választóval és a hessen-kasseli uralkodóval (egyszermind svéd királylyal) kötött, csak következménye volt az előbbinek s maga Frigyes által is olyannak jeleztetett, mely csupán az ürügyet szolgáltatja a tervezett fölkeléshez.¹⁾

A Franciaországgal megkötött szövetség csakhamar (1744 augusztus 26-án) maga után vonta XV. Lajosnak — ki eddig a háborúban csupán mint VII. Károly szövetségese vett részt — a magyar királynő elleni hadizenetét. A frankfurti unióban Frigyes, a német birodalom ősellenségének szövetségese — magát a német császári méltóságnak és a császári jogoknak fentartására kötelezte. E célból a porosz hadak, mint «császári segélyhadak», a küzdelmet Mária Terézia ellen ismét felveendők valának.²⁾ E mellett Frigyes képes volt kijelenteni, hogy ő: csak mint német országnagy s a császár szövetségese cselekedett s nincs szándékában, hogy a királynő irányábani barátságos viszonyán változtasson.³⁾

A szövetségkeresés főoka valószínűleg az volt, hogy Frigyes, tekintve az osztrák fegyverek szerencsését Olaszországban és a császár ellen Bajorországban, az angoloknak a francziák ellen Dettingennél kivított győzelmét, a wormsí egyezményt,⁴⁾ mely Ausztria, Anglia és Szárdinia közt kötött, végre a védő szövetséget,⁵⁾ mely a szász választó fejedelem (és lengyel király) és Mária Terézia közt létrejött, múlt évi győzelmes hadjárata daczára magát Szilézia birtokában eléggé biztosnak nem érezte; ebben valóban nem is csalódott, bárha Mária Terézia ez évre nem Szilézia visszavételét, hanem — kárpótlásul Sziléziáért — Bajorország elfoglalását tervezte.⁶⁾

A királynő már 1744 elején több jeltől, így a porosz királynak Franciaországgal folytatott tárgyalásaiból, továbbá ugyanannak azon törekvéséből, hogy Erzsébet czárnő és Mária Terézia

¹⁾ U. o. 221.

²⁾ Dohna-féle declaratio aug. 8-áról (Frigyes leirata jul. 20.). Porosz állami iratok I. 465.

³⁾ Krones, IV. 229.

⁴⁾ U. o. 224.

⁵⁾ U. o. 225.

⁶⁾ Arneth, II. 401.

közt vizsályt támasszon, a portát pedig egy Magyarország elleni hadjáratra bírja, — gyaníthatta, hogy a Poroszországgal fennálló béke napjai meg vannak számlálva.¹⁾

Ez okból köriratot intézett a vármegyékhez,²⁾ mely hangja melegségénél s azon hálás elismerésnél fogva, melyben a magyarokat részesíti, megérdemli, hogy itt közöltessék:

«Mária Terézia stb. stb. Hogy a kegyetlen és költséges háború, a mely már több mint három éve tart s a melyet irigység, rosszakarát és a más birtokára rátörni, azt bitorolni törekvő rút szándék, minden jog és igazság ellenére indított, a jelenben már mily mérveket öltött, azt mindenki, ki meggondoló elmével s becsületes szemekkel tekinti az eddig történt dolgokat, eléggé belátja s tapasztalja.

De miként mindazért, a mi mindeddig a Mi ügyünk javára történt, Istennek, a minden jók adójának hálás szívvel áldozunk: úgy már előbb is szívünk jóindulatának jeleivel elismertük s szüntelen emlékezetünkben tartjuk, soha el sem is felejtjük, hogy az Ő mérhetlen gondviselése után ezt az eredményt bizony főleg az ősi nemes magyar katona-erény vívta ki.

Mert hogy életüknek s vérüknek rögtöni készséggel s közös érzülettel való nyilvános felajánlása — valamint seregeiknek felállítására s gyors és áldásos hadba vezetése által, mily fényesen s dicsőn mutatták meg anyjuk iránt szeretetüket, úrnőjük iránt engedelmességüket, királynéjuk iránt hűségüket: a mint ezt egész Európa csodálkozva látta, úgy tekinti ennek emlékezetét nemcsak a jelen kor, de sőt a történelem évkönyvei is a magyar név elévülhetlen dicsőségére fogják azt hirdetni a késő unokáknak.

S bárha ezután is, mindenkoron ügyünk nyilvánvaló igazságában s annak igazsággal védelmezőjében s megbosszulójában, Istenben bízva, hisszük, hogy hadseregeink hatalmas erejével és szövetségeseink segítségével a jövőben megbosszuljuk s továbbra is szerencsésen visszaverjük majd elleneinknek igaztalan törekvéseit, a melyekkel a mi Istentől s törvényes örökösödés alapján

¹⁾ Fessler, V. 314. Arneth, II. 409.

²⁾ Cs. és kir. házi, udvari és állami levéltár Bécsben, Hungarica 1744. Az okirat eredeti szövege latin, mi azonban magyarul adjuk.

származott jogainkat ostromolni nem szűnnek: mindazáltal, mivel különbözők elleneinknek ismeretes törekvései, nem indokolatlan azon aggodalmunk sem, hogy szomszédos örökös tartományainkat s aztán majd szükségszerű következképen a Mi kedves Magyarországunkat magát is, lakosainak nagy kárára s vagyonuk és jólétük nagy bizonytalanságára állandó veszedelem fenyegeti.

Miért is anyai szívünk érzelme, a melyet az Istentől reánk bízott népek jó vagy balsorsa egyaránt érdekel, arra késztt bennünket, hogy magával ezen kitörhető veszélylyel szemben érzett aggodalmunkat is már kegyelmesen feltárjuk előttetek s arra figyelmeztetet jóindulatúlag felhíva, egyuttal buzdítsunk is, hogy jóllehet Mi semmit el nem mulasztottunk, a mi ezen Mi drága országunk biztosságára, nyugalmlára és megtartására szükséges, mégis ti magatok is — és pedig már addig is, a míg majd a Mi további kegyelmes intézkedéseink elkövetkeznek — *ilyen betörés veszedelmének elhárítására* szivetekben mindent fontolóra vegyetek s meggondolva, hogy ha úgy hozná a sors, *részetezről is mily erővel* volnának az ellenségnek ilyenmü merényletei mindjárt csírájukban erélyesen visszafojthatók: gyorsan és serényen intézkedhessetek s ez által a drága haza, saját magatok és tieitek jólétére s biztosságára idejekorán határozhatatok s megállapodástok eredményéről Nekünk teljes és kimerítő tudósítástokat mielőbb hódolattal előterjeszszétek. Hűségteknek, szereteteteknek, vitézi erényteknek és dicsőségteknek újabb bizonyítéka leszen ez, a melyet mi királyi kegyelmünkkel s jóindulatunkkal, valamint anyai érzelmeinkkel fogunk mindig viszonzozni.

Kelt főherczegi városunkban, Ausztriai Bécsben az Úr 1744-ik évének márczius hava 30-ik napján.»

Midőn az 1744-ik év folyamán az ügyek Olaszországban Mária Terézia ellenére fordúltak, midőn május végén a királynő hadserege távol a hazától, a Rajna mellékén új babérokot aratott,¹⁾ míg az ügynevezett «pragmatikai hadsereg» a vezérek egyenetlensége és képtelensége miatt veszélyte-

¹⁾ Mária Teréziának ismételten nyílt alkalmá (július 18-án) a magyarok vitézségét lelkes és lelkesítő szavakban magasztalni; l. Katoua, Hist. Crit. XXXIX, 272.

lennek bizonyúlt, Frigyes felhasználta az alkalmat, hogy VI. Károly császár örökösét — a boroszlói egyezmény ellenére ¹⁾ — megtámadja, remélvén hogy Csehországban és Felső-Sziléziában új foglalásokat tehet. Előbb azonban a békeszerződések szofisztikus *elmagyarázása* és a tények elferdítése által úgy kelle a dolgot feltüntetni, mintha Frigyes csak a birodalom feje irányában elvállalt kötelességét teljesítené, s ő nem Mária Teréziát támadná meg, hanem csak mint országnagy a megtámadott császár segítségére menne. A szerencsetlen VII. Károly halála azonban a hazugságok e szövevényét csakhamar feltárta.

Julius 28-án Dohna gróf, bécsi porosz követhez Berlinből egy intézvény küldetett, ²⁾ melyet a követ a bécsi kormánynyal csak augusztus 6-ika után volt közlendő; ez az úgynevezett *Dohna-féle declaratio*, mely a bécsi miniszterium előtt *augusztus 8-án* olvastott föl. Ez végrehajtása és *magyarázata* volt a frankfurti uniónak s egyszersmind a *porosz hadizenet*.

A király — úgymondá az okirat — kész ugyan a királynővel szemben elvállalt *minden* kötelezettségét teljesíteni, reményli azonban, miszerint ez nem úgy értelmeztetik, hogy ő nyugodtan legyen kénytelen nézni, mint nyomatik el a birodalom törvényesen választott feje, mint követtetnek el erőszakosságok a birodalom és a rendek alkotmányán, s méltósága jogai mint sértetnek meg. Miután pedig Ausztria ismételt figyelmeztetések és békére való intések ellenére a császárt elnyomja és a választó fejedelmek egyhangúlag megejtett választását elismerni vonakodik, a király, mint becsületes és hazafias érzelmű választó fejedelem s mint a német birodalom országnagya, a frankfurti unio következtében köteles a szomorú helyzetben levő császárnak csapatai egy részét, mint «segélyhadakat», rendelkezésére bocsátani.

VII. Károly császár ugyanis már a múlt év óta törzsállamából, Bajorországból, az osztrák-magyar csapatok által kiszorítottván, Bajorország a magyar királynő egy helytartója (Goess gróf) által kormányoztatott; a császár csak 1744 október végén térhetett Münchenbe vissza, hol már a következő év január 20-án meg-

¹⁾ Az egyezmény 2. pontja; u. o. 214.

²⁾ Lásd 112. lap 2. jegyzet.

halt. A császár Bajorországból való kiűzetése után Frankfurtban székelte: «császár hatalom, fejedelem ország nélkül» (Krones).

Frigyes, bár úgy tesz, mintha az elnyomott császár érdekében fordulna fegyvereivel Mária Terézia ellen, jól tudta — hisz nyilvánvaló volt az az egész világ előtt — hogy a támadó a Wittelsbachi volt, ki az utolsó Habsburgi leányát és örökösét országaitól megfosztani akarta, de e küzdelemben a rövidebbet húzta. Hogy a magyar királynő élt a győző jogával, ezért neki szemrehányást tenni Frigyes legkevésbé volt erkölcsileg jogosítva; a poroszok királya cselekedett már más, súlyosabb beszámítás alá eső dolgokat.

Két nappal azután, hogy Dohna declaratiójából Frigyes szándékai felől tudomást szerzett, tehát augusztus 10-én, Mária Terézia Pozsonyba ment, s miután ott az ország főnemeseivel tanácskozott, *a magyar nemesi fölkelés* — rövid uralkodása alatt immár másodszor — fegyver alá hívatott.¹⁾ Vezéreül az ősz nádor: *Pálffy János* kívül, még *Esterházy József* és *Ferencz, Károlyi Ferencz* és *Splényi Gábor* valának kiszemelve.

A királynő kormánya a küzdelmet még a diplomáciai irodalom terén is fölvette s augusztus 27-én egy elleniratot bocsátott ki, melynek czime a következő vala: «Válasz a gróf Dohna által elútatása előtt felolvasott declaratióra».²⁾ E válaszban Frigyes vádoltatott, hogy a békét *harmadízben* megszegte (e «harmadízben» t. i. az 1741-ben kötött kleinschnellendorfi conventiótól volt számítva) és hogy folyton csak hódításokat tervez; továbbá állíttatott, hogy a bécsi kormány eljárása a frankfurti udvarral szemben tökéletesen igazolható.

Ha a porosz király oly nagy buzgalommal igyekszik más országnagyok jogainak biztosításában és érvényesítésében, miért nem törődött 1741-ben avval, hogy a császárválasztásnál a cseh

¹⁾ Katona i. m. 276. Arneth i. m. II. 414.

²⁾ Dohna gróf utasítással bírt, hogy a július 28-áról keltezett declaratio felolvasása után — mi augusztus 8-án történt — szabadságot vegyen Stuttgartba, mert a királynő követe is szabadságon s július óta Berlinton távol volt. A diplomáciai érintkezés formaszzerű megszakítása, bárha a porosz hadak már 14-én Csehországba betörték, csak szeptember hóban történt. Lásd porosz államiratok, I. 465.

válaszó fejedelmi szavazat el nem ismertetett? Hogy a frankfurti unio és különösen annak titkos tételei, a német birodalom jogaival és a boroszlói békével összeegyeztethető, azt nehéz belátni; mert a porosz király ez utóbbiban ígéretet tett, hogy a királynő ellenségeinek semmi ürügy alatt segítséget nem ad és hogy oly szövetséget, mely a bekeszerződéssel ellenkező, kötni nem fog stb.¹⁾

Frigyes e nyilatkozatokat nem hagyta válasz nélkül;²⁾ e diplomáciai vitát itt tovább ismertetni azonban nincs munkánk érdekében.

A poroszok e közben augusztus hó 14-én betörték Csehországba, s a porosz hadoszlopok, melyek egyikét a király, másodikat Schwerin, a harmadikat pedig a Dessau-i herczeg vezette, szeptember 2-án egyesültek Prága előtt, melynek ostroma már 10-én megkezdett; a csekély erővel megszállt, rosszul erősített város, fölmentést nem remélhetvén, kapuit szeptember 16-án megnyitni kényszerült. A magyar királynőnek Lothringeni Károly herczeg és Traun gróf által vezetett főserege távol a Rajna mellett időzött, a Bajor- és Csehországok fedezésére Batthyány alatt visszahagyott sereg pedig sokkal gyöngébb volt, semhogy a porosz hadak betörését megakadályozhatta volna. Csak a főseregnek Elzász-ból való visszatérése után, október 2-án, csatlakozott Batthyány Lothringeni Károly herczeghez Mirotitznál, Csehországban.

Ekkor vette kezdetét ama rövid hadjárat, melynek folyamán Frigyes, a már sok csatában győztes hadvezér, december havában egész Sziléziáig visszanyomatott.

Brandenburgban augusztus havában az öreg Dessau-i herczeg maradt vissza 17,000 fővel; Sziléziában Marwitz altábornagy állott, egy 22,000 főnyi hadtesttel.

Ez utóbbival szemben Szilézia és Morvaország fődözésére csak két kisebb hadosztály állott rendelkezésre: az egyik Brünnnél (Terzi), a másik Olmütznél (Kheul tábornok), összesen mintegy 9400 főnyi számerőben. Tartani lehetett tehát attól, hogy a poroszok portyázásaikat Morvaország közepéig, sőt a jablunkai szoroson át Magyarországra is kiterjesztik, hol a bányavárosok kedvező

¹⁾ Katona i. m. 277.

²⁾ Porosz államiratok I. 482. Arneht, i. h. 329 és 401.

czelokat nyújtottak; Magyarország határait pedig a nádor csak egy Wallis ezredbeli 700 főnyi zászlóaljjal és némi rosszul fölfegyverzett néppel védelmezte.

A brünni és olmützi parancsnokok semmi lovassággal sem rendelkeztek s aggódva várták a magyar nemesi fölkelés lovasainak megérkezését.¹⁾ Pálffy János gróf nádor a királynővel történt megegyezéshez képest, a magyar nemesi fölkelest egy augusztus 23-án kibocsátott lelkes szózatral hívta fegyverbe.²⁾

Frigyest az ezen oldalról fenyegető veszélyre Dohna jelentése idejekorán figyelmeztette. A porosz kormány nem is késett az ellenrendszabályokkal s a király elé augusztus 17-én egy latin szövegű kiáltványt terjesztett, melynek czélja az volt, hogy a magyarokat megnyugtassa.³⁾ E kiáltványból a berlini kormány augusztus 25-én 3000 nyomtatott példányt küldött Marwitz altbornagynak⁴⁾ azon utasítással, hogy azokból minél többet Magyarországra bevitetni és terjesztetni igyekezzenek.

Frigyes e kiáltványban, mely a magyar nemesi fölkelés fegyverbe hívását volt ellensúlyozandó, előbb kifejtette a frankfurti unio megkötésének és a Csehországba való betörésnek okait és a bécsi udvar azon törekvéseivel szemben, hogy a magyarokat a porosz király ellen izgassa, a hírneves és dicsőséges magyar népet, az inelyta gens Hungarica-t megnyugtadni igyekszik. Nincs neki szándékában, úgy mond, hogy Magyarország királynője rovására új hódításokat tegyen; hisz a köztük fenforgott vizsályt a boroszlói béke teljesen kiegyenlítette. Ő csak a császár méltóságának és a német római birodalom békéjének megóvására törekszik. Ennek legnagyobb akadályja azonban a bécsi udvar makacssága volt. A király bizalommal fordul a nobilissima Hungarorum genshez, mely a porosz királyi ház részéről sokszoros jótéteményekben részesült, hogy ennek jóindulatát el nem feledve, szándékait semmiben sem fogja akadályozni, még kevésbé pedig gondol arra, hogy a királyi porosz tartományokba betörjön vagy azokat keresz-

¹⁾ Oest. Mil. Z. 1824. I. 133. II. 147.

²⁾ Arneth II. 415.

³⁾ Porosz államiratok I. 473.

⁴⁾ A kiáltvány «Marwitz-féle patens» név alatt szokott említettetni.

tény népek között hallatlan módon elpusztítsa és kifossza. Bízik abban, hogy a barátság és szomszédság eddig fennállott kötelekei jövőben is fentartatnak és a magyar nemzet ezektől semmi ígéretekkel vagy csábításokkal magát eltántorítottatni nem engedi; ez esetben Magyarországnak a porosz (császári) segélyhadak részéről semmiféle ellenségeskedéstől tartania nem kell.

Valóban csodálkozik az ember az ügyesség fölött, melylyel e kiáltvány megszerkesztve van, s melynek Magyarország nem katholicus lakosságára való hatása is nyilván számításba vétetett.

A kiáltvány, mely a bécsi udvar magyar politikáját genialis módon megelőzi, szeptember 3-áról volt kelteztve, Marwitz altábornagy által aláírva, s különösen Felső-Magyarországon a nehézségek daczára számos példányban lőn elterjesztve. A porosz király számítása azonban a magyar nemzetnek királynője iránti hűségén hajótörést szenvedett. Egyébiránt a királynő kormánya is megtett mindent, hogy a Magyarországot porosz részről fenyegető veszély elháríttassék.

Olmütz parancsnoka már szeptember 2-án kérelmet intézett 8—10,000 főnyi fölkelő csapatoknak Olmütz felé való küldéséért; a morva nép — írja a parancsnok — kiknek a poroszok még 1742-ből rossz emlékezetükben vannak, dühös és a legnagyobb készséggel csatlakoznék a magyar fölkelőkhöz; ily módon az alig 18,000 fővel rendelkező Marwitzot Olmütztől, sőt egész Morvaországtól távol lehetne tartani, annál is inkább, mivel a porosz tűzerőség lóval nem rendelkezvén, csak előfogatokon szállítatik; lovasága pedig csak 2 ezred.

Marwitz augusztus 31-én megszállotta Troppau és Jägerndorf városokat s csapatai élelmezését biztosítandó, Felső-Szilézia népére majd türheterlen nyomást gyakorolt. Már szeptember 7-én Teschen városa (Szilézia) azon kérelemmel fordul Magyarország nádorához, hogy Teschen és Jablunkau városokat, valamint a jablunkai szorost, a vidéket a porosz nyomástól megmentendő, magyar huszárokkal szállassa meg.

Bécsben kétségtelenül tudtak e kérvényezésekről s az azokat előidéző körülményekről, s miután egyidejűleg az aggodalom Prágáért, sőt egész Csehországért fölötte nagy volt, a királynő kor-

mánya azon gondolatra jött, hogy az ellenséges hadsereget az oszt-rák határokról, egy hátába intézett diversio által vonja el.

Ez okból szeptember 12-én a császári és királyi udvari haditanács gróf Pálffy János nádornak és magyarországi vezénylő főhadparancsnoknak javaslatot tett,¹⁾ hogy a magyar nemesi fölkelés csapataival, melyek egy része már gyülekezve volt, Magyarországból vagy a jablunkai szoroson át, vagy a Szepességből Lengyelországon át, Porosz-Sziléziába, vagy Brandenburg tartományba betérés intéztessék, és esetleg kísérlet tétessék Glogau elfoglalására; e hely, valamint a többi sziléziai vár, a vett hírek szerint csak gyöngén és csak polgárokkal van megszállva; Marwitz hadteste gyöngé s az Oderától keletre eső tartományok egész Küssztrinig majd teljesen nyitva állanak.

A királynő bécsi kormánya bizonyára számított arra, ami később be is következett, hogy úgy a nádor mint a magyar főnemesség, melynek vezetéi az augusztus 10-én Pozsonyban a királynő elnöklete alatt tartott értekezleten részt vettek és a nemesi fölkelést csakis az ország védelmére és csakis annak határain belül, határozták el, e javaslattal szemben állást foglalnak.²⁾

A kormány a nemesi fölkelés fölhasználásának e megszorítását szükkeblűnek tartotta s most arra igyekezett, hogy a nádort, valamint a vezérszerepet játszó főnemeseket tervének megnyerje.

Ebből keletkezett ama nevezetes és kiválóan érdekes államirat, melylyel bővebben foglalkozni szándékunk, s mely szeptember 16-án³⁾ Ulfeld gróf udvari és állami kancellár bekísérő levelével a primásnak, a nyitrai püspöknek, Grassalkovics, Illésházy és Károlyi grófoknak, — továbbá valószínűleg még a nádornak, az országbíróknak, az Esterházy, Nádasdy és Erdődi grófoknak és az egri püspöknek megküldetett.⁴⁾

ANDORKA K.

¹⁾ A budapesti cs. és kir. 4. hadtestparancsnokság — akkor magyarországi főhadparancsnokság Pozsony székhelylyel — irattári oklevelei szerint.

²⁾ Arneth i. h. 414., 418, 442.

³⁾ Császári és királyi házi, udvari és állami levéltér, Hungarica 1744.

⁴⁾ Az utóbb megnevezettek a kiadási záradékban benn nem foglaltak, de neveik a fogalmazvány hátlapján ugyanazon kézzel följegyezték.